

11213 / 196.

DOI:10.36240/etf-196 **EMe**

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

196

A KORSZERŰ RÉGÉSZETI MÚZEUM

TANULSÁGOK A KIEVI TÖRTÉNETI MÚZEUM KIALLITÁSARÓL

ÍRTA

LÁSZLÓ GYULA

KOLOZSVÁR, 1945

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

A KORSZERŰ RÉGÉSZETI MÚZEUM*TANULSÁGOK A KIEVI TÖRTÉNETI MÚZEUM KIALLITÁSARÓL*

ÍRTA

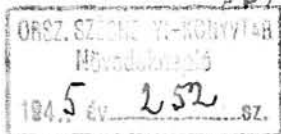
LÁSZLÓ GYULA

KOLOZSVÁR, 1945

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

Különlenyomat
az ERDÉLYI MÚZEUM
1945. évi 1—2. füzetéből

Felelős kiadó: Dr. Szabó T. Attila
Minerva Nyomdai Műintézet R.-t., Kolozsvár. 7369. — Felelős vezető: Kiss M. ig.

1941—42 telén Kievbén tett tudományos kutatóutamkor részletesen tanulmányozhattam azokat a szempontokat, amelyek a Történeti Múzeum kiállításának rendezőit vezették. Az ott szerzett szóbeli felvilágosításokból, valamint a számomra hozzáférhető irodalomból úgy látom, hogy e rendezés alapvonalai egyeznek a Szocialista Tanácsköztársaságok Szövetségének területén található többi múzeumokéval. Eltérések csupán a rendező egyéniségek természetesen különbözőségében s a rendelkezésre álló anyag természetében találhatók. Most, amikor az a feladatunk, hogy a légiháború elől pincékbe rejtett leleteket ismét kiállítsuk, termékeny és tanulságos lehet a kievi tapasztalatok megismerése. E tapasztalatokat egybeötvözöm más európai múzeumokban szerzett tanulságokkal s főként azokkal a szempontokkal, melyek bennem a kutatómunka során érlelődtek. Bár számunkra, főként a kievi múzeum rendezésében megvalósult új elv a tanulságos, a szovjet tudománnyal megteremtendő kölcsönös munkatársi viszony érdekében gyümölcsözőnek látom azoknak a rendezési hibáknak a feltárását is, amelyeket ott tapasztaltam. Szeretném ugyanis, ha ez a dolgozat nemcsak felénk közvetítene tapasztalatokat, hanem egyúttal tanulsággul, vagy vita-alapul szolgálhatna a szovjet tudományos körök felé is.

Ismertetésemet három tömbre tagolom: 1. A kievi múzeum rendezésének bemutatása, 2. az európai és a magyar múzeumok jelenkori rendezési elveinek és történeti kialakulásuknak rövid összegezése s végül: 3. a korszerű múzeum-rendezés alapelveinek vázlatja. Meg kell jegyezni, hogy csupán a kiállítás kérdésével foglalkozom, sok fontos kérdés (pl. a korszerű raktározás, a leletek megőrzése (konzerválása), a naplók vezetése, stb.) most megtárgyalatlanul marad. Ezek ugyanis inkább belső szervezeti kérdések és csak közvetve szolgálják azt a magasrendű népművelési célt, amelynek a kiállítás egyik legfontosabb alakító tényezőjének kell lennie.

1.

A kievi Történeti Múzeumot az egykori Lavra kolostor tömbjében, az egyik hatalmas egyházi építmény csarnokaiban s kisebb melléktermeiben helyezték el. Két csarnokterem és három kisebb terem szolgált kiállítási helyiségként, egy kisebb terem munkaszobaként, egy másik pedig raktárként. A múzeumnak ez az elhelyezése, amint alább kitűnik, átmeneti szükségmegoldás volt, bár a nagyobb termek világítása kifogástalan lévén, a választás eléggé indokoltnak látszott. A belső termek tagolása nem felelt meg a kiállításra került anyag tagolásának, s itt

tűnt ki, hogy a múzeum-rendezés első kelléke a múzeumi anyag arányában megtervezett s múzeum számára épített épület. Ennek érzékeltetése céljából tegyünk úgy, mintha a bejáraton belépve végigjárnók a múzeum termeit. Az első csarnokteremben (A) az ember feltűnésétől a szkíták megjelenéséig feltárt anyagot állították ki, a második terem (B) ettől jobbra a szkíta-szarmata-görög-római- és népvándorláskori emlékeket tartalmazta, ebből a csarnokból nyílt a munkaszoba (C) és a raktár (D), a bejáratától balra levő három kis teremben helyezték el a kievi Oroszország emlékeit (E) és a késő-középkoron át az újabb időkig ívelő régiséganyagot (F, G).

A leletek többsége az őskorból és a népvándorlásig tartó időből származott; ez megkövetelte a két nagy csarnoktermet. Amde ezzel egyszerűen megbomlott az időrendi folyamatosság: az ABEFG sorrend helyett a látogatónak a B teremből ismét át kellett mennie az A termen, hogy szemléjét folytathassa. A termék sorrendje tehát BA EFG lett, s ez határozottan érzékeny zökkenőt jelentett a szemlélet folyamatosságában. Ugyancsak helytelen az, hogy a munkaterem és a raktárak a kiállítási csarnokból nyíltak s csak a kiállításon keresztül lehetett oda jutni. A nem múzeumnak készült épület tehát eleve csökkentette a látogató mozgásfolyamatának, a rendezésben elgondolt dinamika fokozására való okszerű kihasználását. Ennek az alapelvnek fontosságáról alább még beszélek.

A múzeumba lépve az első benyomás tehát határozottan elkedvetlenítő volt. Fokozta ezt az is, hogy a raktár kis befogadóképessége miatt, több helyen a kiállítási szekrények tetejére, vagy éppenséggel a puszta földre is kerültek régiségek, nagyrészt nagyméretű agyagedények. Bosszantóan hatottak azok a bronzszínűre festett nagy gipszalakok is, amelyek az ősembert ábrázolták. A legtöbb tárló kiállítási polcai közvetlenül a padló felett kezdődtek s az ott elhelyezett tárgyakat csak lekuporodva lehetett szemügyre venni. A tárgyak vörös és szürke alapra kerültek, felirataik azonban hófehér papíron, nyomdai betűkkel készültek s a tárlók szemléletekor, ezek kiugró foltja elvonta a szemet a színtelenebb leletekről. Mindez avult vidéki múzeumaink átlagos képére emlékeztetett. Különösképen lehangolóan hatott ez rám, mert nem sokkal előbb rendeztük korszerű kiállítási kellékekkel (de nem korszerű szellemben, erről alább!) a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeit.

Az első benyomás-sorozat azonban csak a szem felületes tapasztalatait összegezte, s az avult dolgokra figyelt fel. Amikor mélyebbre hatolva, szekrényről szekrényre szemlélttem meg a kiállítást, a rendezésből olyan friss és erőteljes szellem bontakozott ki, amelyik feledtette a sokszor együgyű fátalást és nagy tudományos és emberi élményemmel tette ezt a múzeumot. Az avult szerkezetű szekrények tartalmát ugyanígy átfogó szemlélettel rendezett és vas következetességet sugárzó leletanyag töltötte meg. Az emberi munka, a termelőeszközök és az általuk alakított társadalmi fejlődés sodró erejű menete szinte az egyik szekrénytől a másikig ragadta a szemlélőt. Átéltette az egyéni és társadalmi élet valóságának kibontakozását s a benne — szinte korszerű gépióriások

okszerűségével — megvalósuló nagyszerű szerkezetet. Ennek a hatalmas rendező elvnek kifejtését eddig egyetlen európai múzeumban sem láttam. Magam is fokozódó izgalommal mentem tárlóról tárlóra, mert a kutatómunka szigorú következetessége bennem már régen megindította európai múzeum-rendezéseink avult voltának felismerését, s kezdtek már kibontakozni előttem a korszerű múzeum körvonalai. Ez tette lehetővé, hogy a lelkesedéssel egyidőben nyugodt tárgyilagossággal is mérleljem a látottakat.

Vegyük sorra a rendezés alapelveit a kisebb egységtől mindig tágabb látóhatár felé tartva:

a) A tárgyakat nem egyszerűen, mint valami módon elkészült dolgokat mutatták be, hanem készülésiük menetét is feltárták. Egyszóval a halott tárgyat emberi munkára váltották át. A nyersanyagtól s a bányászás helyétől a kész eszközig szinte szemünk előtt formálódott szerzőszámmá a kő, vagy fém élettelen anyaga. A múzeum roppant gazdagságú gyűjteménye lehetővé tette a rendezőknek, hogy az elkészítés különböző munkaszakaszait elkezdett, féligkész és befejezés előtt álló leletekkel szemléltessék a használatba került, kész eszközig. A kőbalták, vagy a bronzból való szkita nyílhegyek készítésének, sok fortélyának szemléltetése, még a gépi munkához szokott emberrel is megbecsültette az ősök tudását, s világosan érzékeltette, hogy munkamenete az akkor ismert eszközök szintjén épenúgy a lehető legésszerűbb volt, mint mai tudásunk mellett mai eszközeink gyártásáé. A bemutatásnak ez a módja lehetővé teszi a műveltség elmúlt fokainak helyes értékelését s az azóta megtett út felmérését.

b) A tárgy készülés-menetének bemutatásával nem fejeződött be a kiállítás-rendező feladata. A társadalmi kibontakozás magyarázatokor talán még fontosabb ennél a szerszám működésének, az életben betöltött szerepének, szemléltetése. Míg a tárgy készült — bár bizonyos szervezettséget megkíván — inkább az egyén, a kismesterségek szerepét világítja meg, az eszköz használatbavétele elsősorúan megszabja a termelést s a termelő társadalom szerkezetét. A szerszám használatának mikéntje s a vele kifejttet munkamennyiség értékelése mélyebben belevilágít az egykori műveltség igazi szerkezetébe, mint a sorozatszámra egymásmellé rakott kő- vagy fémszerszámok élettelen tömege. Itt a szemléltetést egyrészt a természeti népeknél még ma is használatban levő, őskori jellegű szerszámok ábrázolásaival érték el, másrészt pedig a szegény és gazdag leletek egymás fölé rétegezésével igyekeztek a kialakuló osztályok hagyatékában mutatkozó különbségek kidomborítására. Azoknál a koroknál, amelyekből egykorú ábrázolásokat ismerünk (pl. a görög és római időkől, vagy a keleti Oroszország korából), ezek bemutatásával fokozták a tárgyak vallomását. Meg kell itt jegyezni, hogy a tárgyak életének és szerepének megrajzolása bizonyos mértékig egy másik elv rovására történt: az összefüggő s egy helyről való (pl. egyazon sírban talált) leletcsoportokból a szemléltetés kedvéért egy-egy darabot kiemelték és sokszor más helyen állítottak ki. A két szempont pedig egymás rovása nélkül is megvalósítható. Erről alább írok.

c) A történeti materializmus felismeréseinek megfelelően arra töre-

kedtek a rendezők, hogy a termelőeszközök társadalomformáló erejét és birtoklásuk osztálytagozó szerepét is bemutassák. Ezt a feladatot a fent már látott kezdeményezéseken kívül nem tudták teljes egészében magából a leletanyagból megoldani. Itt a kievi múzeum rendezői külső eszközöz folyamodtak: a tudományos szocializmus nagy képviselőinek munkáiból vett magyarázó idézetekkel látták el a tárlókat. Az eredmény tehát nagyrészt nem az anyag csoportosításából szövegezt meg, hanem az írott szöveg közvetítette a látogató felé. A 3. pontban megkísérlem felvázolni, hogy miképpen lehetne az eszközök társadalmi szerepét, bár roppant nehéz rendezés-technikai feladat, a leletek által megszólaltatni.

Marx, Engels, Lenin és Sztalin tömör mondatai természetesen más képzetkapcsolást s mélyreható gondolat sorokat idéznek elő a történelmi materializmus neveltjeiben, mint a kívülállókban. A leletek és a szövegek együttese egyúttal a dialektikus fejlődés törvényének időket átható voltát is sugallotta. Ezek az idézetek szolgáltak arra, hogy az egyes korok osztályharcainak alakulását szemléltessék s alátámasztásukként a gazdag szépségű leletek mellett sor került a szegényember hagyatékának, az európai múzeumokban alig látható kiállítására is.

d) A rendezés belső értelmét akkor értettem meg igazán, amikor egy-két történelmi tankönyvüket is elolvastam, s mindig több emberrel beszélve beleláthattam a szovjet-nevelés szerkezetébe, sőt alkalmam volt az egész szellemi élet jelenségeinek — bár sajnos csak futólagos — megismerésére. Ekkor vált világossá, hogy a múzeum itt nem önmagában hordja értelmét, hanem beleágyazódik a szovjet tudomány és világnézet egyre terebélyesedő s az élet minden vonatkozását átjáró szellemébe. Ebből a nézőpontból a múzeum nemcsak a múlt idők maradványainak adattára, hanem az ember és a társadalom kibontakozásában a mai napig is ható erők megelevenítője, tudatosítója és így a népnevelés egyik legerősebb eszköze. Nincsen különbség a múzeum küszöbén kívül folyó élet s a küszöbön belül látható élet között, hanem egyik a másiknak — a múlt a jelennek s a jelen a multnak — értelmezője és tudatosítója.

A szovjet múzeum-rendezés tehát a kutatással karöltve abban az irányban halad, hogy a múlt történéseinek és folyamatainak szerkezetét a jelenig vezetve a mai ember s a jövő alakulásának tudatosítójává tegye. Ennek az elvnek gyakorlati keresztülvitelét egyelőre (legalább is Kievdben) a múlt avult múzeumi berendezéseinek felhasználása és sok esetben külső — nem a tárgyakból kifejtett — segédeszköz alkalmazása még alakulás-közben levőnek ismertette meg. Mindezen zökkenők ellenére, még annak is nagyjelentőségűnek kell felismernie ezt a rendezési törekvést, aki nem tud beleilleszkedni a dialektikus materializmus történelemszemléletébe. Mert nem tekintve a történelemszemlélet ilyen, vagy amolyan voltát és azt, hogy a forradalmi társadalomban a múzeum is természetszerűleg az osztályharc szerves részévé válik, az élettel való közvetlen és értelmező kapcsolat megteremtése, olyan rendező elv s olyan egyetemes értékű felismerés, amely nem maradhat terméktelen a korszerű múzeum-rendezés egyetlen területén sem.

Ahhoz, hogy a rendezésben jelentkező forradalmi újítást igazi jelentőségében lemérhessük, és hogy a benne mutatkozó avult maradványok eredetét láthassuk, szükséges az európai múzeum-rendezés kialakulásának s jelen állapotának megismerése. Ez a szemle egyúttal átvezet bennünket a korszerű múzeum-rendezésnek ahhoz az elképzeléséhez, amelyet a kievi tapasztalatok felhasználásával igyekszem felvázolni.

Az európai múzeumok — beleértve természetesen a cári Oroszország múzeumait is — kivétel nélkül magángyűjteményekből nőttek közgyűjteményekké. Fejlődésük a történelmi erők intézményformáló hatásának természetét példázza.¹

Az egyéni tudásvágynak, szépérzéknek gyűjtés formájában való kielégítése mindenkor nagy költségekkel járt. Érthető tehát, ha az ókorban, s később is, főként az uralkodók és az egyházak hódolhattak a valamennyiünkben meglévő ősi ösztön magasfokú kiélésének. Az asszír Assurbanipal, az egyiptomi II. Rhamzes, a görög Polykrates, Peisistratos, Klearchos, majd Nagy Sándor és utódai a pergamoni Attalidák és az egyiptomi Ptolemaiosok méltó társa a műgyűjtésben az antik Róma három nagy uralkodója, Julius Caesar, Augustus és Hadrianus is. E birodalmak nagy kapitalistái épenúgy utánozták uralkodóikat, mint ahogyan később az Anjouk, Bourbonok vagy Habsburgok gyűjtőszeszvedélye is követőkre talált főembereiknél. Mellettük a klasszikus ókorban épenúgy, mint később a középkorban és az újjászületés korában a nagy vallási központokban a fogadalmi ajándékok és az egyházi jellegű műalkotások valósággal eleven múzeumi voltak e korok művészetének. Ezek, tekintve az egyházak erős hagyományörző voltát, néhány száz évre visszamenőleg, szinte régészeti múzeumként is szerepeltek. Míg az uralkodók a legnagyobbbrészt zsákmányból szerzett magángyűjteményeiket szigorúan elzárták, az egyházak múkincseihez a templomokban jórészt mindenki hozzáférhetett.

A római közműveltség magas foka és demokratikus rendje elsőként törte át a magángyűjtemények zártságát. Épen Caesar volt az, aki — mintegy egyeduralmi törekvéseinek leplezéseként — kedvezett a főmegnek s tanácsára Asinius Pollio a nép számára is megnyitotta remek régiséggyűjteményét. Ebben a légkörben bukkan fel elsőízben az a gondolat, hogy a vagyon senkit sem jogosít fel arra, hogy termei rejtekébe dugja el a többi ember szeme elől az emberi szellem marandó értékeit. Augustus császár belső embere és jóbarátja, Agrippa ugyanis sürgeti az antik művészet magánkézben levő remekeinek állami tulajdonba való vételét s belőlük nyilvános közgyűjtemény felállítását. Agrippa terve csak mintegy kétezer év távlatában valósult meg a francia forradalomban a Louvre megnyitásával és a jelenkorban a Tanács-

¹ Az intézmény-történetre jó összefoglalás Hóman Bálintnak »Múzeumok, könyvtárak, levéltárak« Bp., é. n. (1925) című dolgozata; ez a legszükségesebb további irodalmat is felsorolja.

köztársaságok Szövetségében, a közönség elöl elzárt magángyűjteményeknek a közgyűjteményekbe való beolvasztásával.

A nyugatrómai birodalom bukása után, a császárok s főurak gyűjtőtevékenysége a bizánci udvarban folytatódik. Gyűjteményeik javarésze áldozatul esett a XIII—XIV. századi velencés és latin-francia dúlásoknak.

A középkori feudális társadalomban közgyűjtemény elképzelhetetlen volt, sőt a gyűjteményeknek a tudósok számára való időnkénti megnyitása is tisztán a gyűjtő kényétől-kedvétől függött. Sokat javult a helyzet a humanizmus korában. Ekkor az érdeklődés erőteljesen az antik világ emlékei felé fordult s becses érem-, szobrászati- és feliratos-kögyűjtemények keletkeztek a tudásszomjas fejedelmek s főurak kastélyaikban. E magasrendű művészi ízlés és ókorszakemlélet helyébe lépő puritán reformáció, jóidőre a katolikus országokba szorítja vissza a humanista szellemet s a már a rendszer felé bontakozó gyűjtőszenvédélyt. Helyette a családi kincses tárákból ú. n. ritkaságtárak keletkeztek. Ezekben minden rendszer nélkül halmozták össze mindazt, ami rendkívüli volt. Természeti csodák, régipénekek, különös kövületek, ezermesterek munkái, régészeti emlékek furesa összevisszaságban sorakoztak egymás mellett. Ámde éppen e gyűjtőszenvédély hagyománynélkülisége által létrehozott gyűjteményekből sarjadtak ki később az egyetemes érdeklődés felé tartó korszerű múzeumok.

Mindezek a gyűjtemények kizárólag a gyűjtő egyéni érdeklődését szolgálták és szó sem lehetett arról, hogy a természet- és a mult emlékeit a tanulmánygók szabadon tanulmányozhassák, vagy az érdeklődők tudásuk terebélyesítésére megszemlélhessék. Az emberiség nagy szellemei ugyan időről-időre követelték a gyűjteményeknek a közösség szolgálatába állítását. Petrarca a XIV. században lép Agrippa nyomába, követelvén a könyvtárak szabad használatát. Erre azonban csak a XVII. század elején kerül először sor a milanoi Ambrosiana megnyitásával. Ez időben Németországban Leibnitz követeli közgyűjtemények rendezését és nyilvánossá tételét. A felvilágosodás nagy szellemi mozgalmának hatására az uralkodók egymásután kénytelenek engedni a nyomásnak és gyűjteményeiket megnyitják a látogatók számára. Ennek a nyomásnak nemesak erkölcsi megnyilatkozásai voltak, figyelemre méltó példaként ott állott a francia konvent tette, amellyel a királyi és egyházi vagyont nemzeti tulajdonnak nyilvánította és a Bibliothèque National, valamint a Louvre megnyitásával közkinccsé tette mindazt, ami eddig csak a kiváltságosoké volt. Angliában a British Museum, Magyarországon pedig a Nemzeti Múzeum tehetős magángyűjtők kezdeményezéséből jött létre, a romantikus nemzeti felbuzdulás hatására. Ebben a légkörben alakul ugyancsak nemeslelkű magánemberek gyűjteményeiből és kezdeményezésére az Erdélyi Nemzeti Múzeum, a marosvásárhelyi Teleki-Téka, a szebeni Bruckenthal-Múzeum és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum is. Ezzel el is érkezünk a jelenkorba. Az utolsó lépést a Tanácsköztársaságok Szövetsége tette meg, amennyiben a termelőeszközök mintájára a magángyűjteményeket, mint a tudományos kutatás termelőeszközeit, állami tulajdonnak nyil-

vánította és beolvasztotta a közgyűjteményekbe. Így került a világhírű kievi Chanenko-gyűjtemény is az ottani Történeti Múzeumba, ahol most már nemcsak a szakemberek szűk köre, hanem a tudástkereső tömeg is szemlélheti, még hozzá amint láttuk, korszerű értelmezésben.

Az, amit fentebb a múzeumokról mondtam, inkább csak a múzeumnak, mint intézménynek, rövidre fogott eseménytörténete volt. Minket azonban e folyamat belső rugói érdekelnek, hogy megvilágításukkal tisztán láthassuk a múzeum-rendezés jelen állapotának előzményeit s jövőbe vezető útjait. Ehhez két dolog megismerése szükséges: a) szemügyre kell vennünk, hogy e gyűjtemények milyen szempontok szerint voltak rendezve és b) meg kell ismernünk az eseménytörténet és a rendezés viszonyát.

a) Gazdag magángyűjteményekben még ma is láthatjuk a múzeum ősfarmáját: nem más ez, mint pompázatos magánlakás. Régi szőnyegek, gobelinek a falakon, a könyvtárszekrényben drágamívű kötésben ritka első kiadások, a berendezés faragott renaissance bútorokból áll s az ablakok mellett üveges szekrényekben kőbalták, bronzfegyverek, aranyékszerek hevernek, nagy mesterek képei s berakásos díszfegyverek zsúfolódnak a falak még szabadon maradt felületein. Természetesen valamennyi darab kiváló szépségű — vagy legalább annak vélt — alkotás. Az egyetlen rendezési szempont a lakás szempontja. Sokszor még mai múzeumainkban is találkozunk ilyenfajta rendezéssel, egy-egy letétnél ugyanis gyakran feltételként kötik ki, hogy a letét egésze egy helyen állíttassék ki. A gyűjtésnek ez a kezdeti foka — bár régen túlhaladtunk rajta — olyan gondolatcsirát is magában hord, amelyet változott formában, de tovább kell majd fejlesztenünk korszerű gyűjteményeinkben. Nevezetesen azt, hogy a műveltség emlékei valamilyen módon összefüggenek és egymást magyarázzák s nincsen külön néprajz, régészet, növénytan vagy állattan, hanem ezek csupán egy-egy kor képét változó hatásaikkal kialakító erők vetületei. Természetesen nem állítom, hogy az egykori magángyűjtőkben e gondolat tudatosan meg lett volna, de a maga helyzetét a multban kutató ember elme öntudatlanul is jobban érezte az összefüggést, mint a később mereven különálló, s egymásról tudni sem akaró, szakokra bomlott tudomány. Ebben a korszakban még szó sem lehet például a kismesterségek vagy a paraszti élet emlékanyagának gyűjtéséről. A gyűjteményeknek nemcsak gazdája, hanem jellege is arisztokratikus.

Ezt az arisztokratikus jelleget nagyon sok közgyűjteményünk kiállítására még a mai napig is őrzi. Csak a kiváló szépségű leletek kerülnek kiállításra. Ha példának okáért az ember végigmegy a Magyar Nemzeti Múzeum népvándorlaskori s történeti gyűjteményein, azt a benyomást nyeri, hogy e korok emberei kivétel nélkül bővelkedtek aranyban és ezüstben s drágamívű ékszerekkel pompáztak és berakásos bútorok s kincseket érő szőnyegek között laktak (I—II. tábla). Hogy közben embermilliók pásztorkodtak, földet túrtak, nádból s vesszőből fonták házaikat vagy épenséggel putriban laktak és két kezük munkájával s agyuk minden fortélyával küzdöttek a mindennapok életéért, arról

semmi felvilágosítást nem kapunk: ennek emlékeit a raktárszekrények zárják el a látogatók elől.

Amint a magángyűjtemények kincsei gyarapodtak vagy a gyűjtemények közkézre kerültek, a rendezés lassanként a tudósok feladata lett. E munka első kérdése természetesen a leletek időrendbe állítása volt. Az épen e korban gyönyörűen alakuló természettudományok fejlődéstudományának mintájára akarták módszerüket kidolgozni, az eredmény azonban vajmi szárnalmas volt. Az eszközök formájában beálló változásokat figyelték meg, s tisztán e külső jegyek alapján sorozatokat állítottak fel (tipológiai sorok), amelyek feltevések szerint a fejlődést, az időbeli egymásutánt képviselték. Alapelvük az volt, hogy a fejlettebb formának későbbinek kell lennie, mint a kevésbé fejlettnak. Ez eddig rendjén is lett volna, ámde a forma fejlettségét kezdetben tisztán széperzékükre támaszkodva állapították meg. Pedig világos, hogy például egy sófejű csákány formájának fejlődését nem az esztétikai szempont határozza meg, hanem az, hogy a legkisebb ellenállás irányában a legkisebb erő kifejtéssel érjenek el vele eredményt. Ezek a szempontok akkor még egyáltalán nem vetődtek fel — sajnos, még ma is csak ritkán figyelmeztetnek rájuk —, s így a természettudományok mintájára elgondolt módszer minden volt, csak épen nem természettudományos. A múzeum-rendezésnek és a tudományos munkának ez a foka tud ma is erőteljesen kísért a kiállításokon. Különösképpen a germán tudományosság nem tudott belőle mai napig sem kilábolni, hanem toldozott-foltozott formában „modernizálja“ ennek az avult felfogásnak rendező fogásait.

Friss szellemet és új — sokáig lappangó s csak ma kiteljesedni kezdő — lehetőségeket jelentett a múzeumok számára az ásatással való anyaggyarapodás. Ezeket kezdetben határozott kincskereső szándékkal végezték, de az ásatások természetében levő tulajdonságok épen ellenkező eredmények felé kényszerítették kezdeményezőinket, mint amilyen céllal munkájukhoz láttak. Az ásatásokkor a földben egymás felett talált leletek ugyanis feltétlenül annyit jelentenek, hogy az alsóbb rétegek korábbi időkből valók, mint a felettük lévők. Ezzel az egyszerű ténnyel szilárd alapot kapott a leletek időrendbe állítása, s az esztétikai fejlődéssorozatok helyett tárgyilagos eszköz jutott a kutatók kezébe. Nyilvánvaló azonban, hogy e kétségtelenül megbízható rendező elv még csupán keretet jelentett, mert a tárgyak nem azért formálódtak mássá, mert az idő telt, hanem azért, mert a tapasztalat munka közben a legkisebb ellenállás irányában alakította formájukat. De az ásatások természetéből ezen kívül még egy másik kényszerítő erejű tény is következett. A föld ugyanis az egykori élet tárgyi maradványainak teljességét őrzi, a szegényember hagyatéka épen úgy napfényre kerül az áso nyomán, mint a kereskedőé, vagy a nagyúré. A telepek, szemétdombok és temetők mind pontosabbá váló feltárása és feldolgozása következtében a kutatás és azt követve a múzeumi kiállítás is, mindinkább kénytelen volt az élet teljessége felé közeledni. Ezt jóformán a mai napig inkább az előző anyag rendezésekor kialakult módszerekkel tette s a tárgyakat környezetükből kiszakítva szemléltette. A dolog termé-

szete azonban mindinkább megköveteli a kutatási módszernek s evvel együtt a kiállítás rendezésnek megváltozását. A magam részéről nem hiszek abban, hogy e lassú változás a múzeum-rendezés lassú korszerűsítésében is tükröződni fog. A múzeum-rendezés ugyanis mindig határozott tudományos magatartás, tudományos világnézet megvallása. Ebbe belefoldozni nem lehet, az új felismerés, az új magatartás gyökeresen új rendezést követel. Ezt a követelményt a tárgyak nyelvén a korszerű ásatások fejezték először ki. Nincsen szerveslenebb valami, a dolgok tudatára ébredt ember — egyelőre szakember — számára, mint egy tipológiai rendszerű múzeumban összes egykori vonatkozásainak megőrzésével kiemelt és kiállított sírt látni. Ezt ugyanis az egykori élet teljességének egyik hiteles tanúja, míg a körülötte levő tárgyak nem az egykori életben betöltött szerepükben sorakoznak, hanem a XIX. századi kutatás eredményeit példázzák, végeredményben tehát például nem a kőkori életről adnak számot, hanem a múlt századi kutató gondolkodásának szerkezetét tükrözik. E belső ellentmondás feloldása csak új rendezéssel történhetik.

Bár a korszerű rendezés alapelveit az ásatások és a tárgyak belső természete kényszerítő erővel követeli, mai múzeumi kiállításaink szinte kivétel nélkül még az előző tudományos szint rendezési elveibe ágyazták be a sokkal szélesebb lehetőségeket kínáló anyagot. Ami előrehaladás történt, az inkább csak a kiállítások technikai kelléktárára szorítkozik. Itt azonban igen nagy s mindenképpen előnyös változásokat figyelhetünk meg, főként a korszerű építészet és az okszerű lakás-rendezés hatására.

A világos, minden felesleges díszítést kerülő termekben megszűnik a zsufoltság, az anyag egyrésze raktárakba kerül. Eltűnnek a renaissance s barokk díszítésekkel gazdagon faragott tárlók, melyek még híven őrizték az egykori magángyűjtemények lakásrendezésének emlékét. A tárlókat úgy szerkesztik, hogy a bennük kiállított tárgyak a szemlélő 60°-os látókúpjába kerüljenek. Hosszas kísérletezésekkel állapítják meg a termék festésének és a szekrényekbe kerülő tapétáknak színét, előre minél semlegesebb legyen és az uralmat a régi tárlók sötétségéből előkerült tárgyaknak engedje át. A felírások egyszerű betűtömbjeinek színézése és elhelyezése a legkényesebb ízlésnek is megfelel. E korszerű tárlás hasznosította mindazt, amit a korszerű hirdetés (plakát) és kirakat-rendezés eredményként könyvelhet el. Abban a túlzott törekvésben, hogy minél inkább semleges keretet adjon a múlt emlékeinek, sok becses kezdeményezést vetett el magától a múzeum-rendezés. Így példának okáért lekerültek a falakról azok — a bár sokszor nagyon is silány kivitelű — képek, amelyek régebben az egyes korok emberének megjelenését, ruházatát s munkáját szemléltették. Pedig e törekvések alapjában véve helyes irányban indultak volt. A zsufoltság megszüntetése egyúttal megkövetelte az anyag kiválasztását; ez megint csak arra vezetett, hogy csak a legszebb leletek kerültek a közönség szeme elé, s így a szegény ember hagyatéka, az egykori idők társadalmának metaszetét szolgáló teljes leletanyag ismét megbomlott, a kiállítás tehát újból arisztokratikus jellegű lett. Ilyenképpen ez a minden áron való

„korszerű“ rendezés, bár a múzeumi termék külső rendje szempontjából határozott fejlődést jelentett, végeredményben meghátrálás volt a rendezés igazi feladatai előtt.

Az európai múzeumok e korszerűsítési törekvéseinek mélyében alapjában ott lappang a régi rendezés avult voltának megérzése, viszont rendkívül jellemző az, hogy ez az érzés csupán a kiállítás köntösének megváltoztatásában nyilatkozott meg, egyébként minden maradt a régieben.

Ennek következtében példának okáért Európa egyik „legkorszerűbben“ rendezett múzeumában, a Magyar Nemzeti Múzeumban éppen fordított a helyzet, mint Kievdben. A belépő a múzeum világos terméin, minden sallangtól mentes, levegős rendezésében és tárlósoraiban az első pillanatra igazi korszerű múzeumban érzi magát (I—II. tábla). Kristályként világos és áttekinthető a termék sora s mégis ha a látogató végignézi a tárlókat, egy-két tiszteletreméltó kezdeményezést (pl. az őskőkor) nem tekintve, úgy megy ki a múzeumból, hogy halavány sejtése sincsen arról, hogy miképpen és miért alakult az egykori ember és társadalom élete, hogyan dolgozott elődjének sora, stb. Az ember mindennapja helyett csak dísz tárgyait látja, remek edények, nemesfém-ékszerek, majd bútorok és szőnyegek sorakoznak olyan tisztaságban, mintha az emberiség egész élete csak ünnepnapok sorozatából állott volna. A korszerű tudományos kutatás eredményei csak annyiban érvényesülnek, hogy a leletek gondos időbeli sorrendben következnek egymás után és területi, népi elkülönítésük a legújabb eredmények alapján történt.

Sokkal haladottabb elveket képviselnek azok a múzeumok, amelyek értelmüket és létrejöttüket az élet alakulásának köszönhetik. Az ipartörténeti, mezőgazdasági vagy közlekedésügyi múzeum, igen szemléletesen tárja elének az emberi munka történetét, ám csak az egyéni munkáét, a társadalmi fejlődés tényezőinek kibontását itt is hiába keressük. A régészeti múzeumok rendezői azonban semmit sem tanultak ezekből az — elveikhez képest mégis sokkal haladottabb — szempontokból.

Meg kell még emlékezmem néhány olyan kiállítástról, amelyeket Németországban tanulmányozhattam. Ezek is a legkorszerűbb felületi tálalással fogadták a látogatót, az újkori reklám- és lakáskultúra minden eredményét hasznosították. Céljuk a germánság népi kibontakozásának bemutatása és az északi faj felsőbbrendűségének bizonyítása volt. Ezt a célt azonban nem a leletek megszólaltatásával, a bennük sűrűsödött műveltségi összetevők kibontásával szolgálták, hanem nagybetűs feliratokkal. A leletek és a feliratok között azonban jóformán semmi összefüggés nem volt. Említésükön kívül nem is foglalkozom velük, mert módszer szempontból semmiféle haladást nem jelentenek. Az ott kiállított régészeti anyag értelmezése azon a szinten volt, mint a többi európai múzeumokban, sőt mivel az egyoldalú tipologizálás náluk még szinte egyeduralgó módszer, még sok esetben ezt a szintet sem érte el.

Összegezve e rövid szemle tanulmányait, a következő képet kapjuk: A múzeum-rendezés keretei a magánlakás öncélúságától a korszerű bútorzatig s világos elrendezésig hatalmas és helyes irányú fejlődést

mutattak. E fejlődés iránya az volt, hogy a régiségeket olyan szemléges környezetben mutassák be, amelyik az anyagnak a lehető legelőnyösebb tanulmányozási lehetőségét biztosítja, s amellett minden helytelen képzetkapcsolást eleve kizár. A régi korszerűtlenségek (pl. dús barokk faragású szekrényben kiállított népvándorlási leletek) megszűntek.

A rendezés belső elvei ugyanilyen irányban fejlődtek, de egy előző fokon megrekedtek. A fejlődést a tisztán esztétikai szempontú időrend-kutatástól az ásatások terelték helyes irányba. Az önmagával ellentmondásba került kutatás csak lassan kezdi felismerni és beismerni ennek az ellentmondásnak belső feszítőerejét. Meggyőződésem, és tapasztalatom, hogy az előbbrejutást nem az értelmi betetés fogja kikényszeríteni, hanem az egyre tökéletesedő ásatás-technika kényszeríti majd a kutatókat az egykori élet teljes összefüggés-hálózatának felismerésére és szerkezetének kutatására.

b) Az eddigiekben mind a múzeumi intézmény, mind pedig a rendezés kialakulásának folyamatát önmagában figyeltük s tőlünk telhetőleg a kibontakozás belső rugóit vizsgáltuk. Az ilyenképpen megismert jelenséget most a társadalmi mozgásban, működés közben kell megfigyelnünk, hogy eddigi szerepét s jövődő alakulását helyes mértékkel határozhatjuk meg.

Az első lépés az volt, hogy a fejedelmek és főrangúak magángyűjteményeiben felhalmozott anyag a mind jobban kibontakozó tudomány-nak nélkülözhetetlen forrása lett. Ez a fejlődés idők folyamán kikényszerítette a tudósok behatolását az addig féltve őrzött termekbe. A kutatók kezdetben csak a már meglévő anyagot dolgozhatták fel, s szempontjaik nem érvényesülhettek a gyűjtemények további fejlesztésében. A rendezésben azonban már a gyűjtőszenvedélyen túllépő elv — az önmagáért való tudományos rendezés — érvényesült. A tudomány szempontja lassan fölébekerelkedett a gyűjtőéne, mert az összekötő láncszemekben mutatkozó hiányok kényszerű erővel követelték a gyűjtemények gyarapításának irányítását.

A fejlődés további fokát a felvilágosodás nyomán tudatosodó közösségi igények erőszakolták ki: a gyűjtemények megnyíltak a tudományt igénylő polgárság előtt. A gyűjtemények gyarapításának és rendezésének munkája már szaktudósok műve, az ő érdeklődési körük s a tudományos kutatás általuk képviselt szintje szabja meg a gyűjtemények megjelenését. A kapukon beeresztett tömeg csak tudomásul veszi ezt az állapotot. Láttuk azt, hogy az ekkori rendező elvek, inkább a XIX. századi ember eszmélésének mértékét képviselték s nem a mult idők sajátos szerkezetét. Ez az állapot a század könyvműveltségű polgárságának többé-kevésbé meg is felelt. A tudomány szentségének tekintélyi elve uralkodott, s ezt az elvet tisztelte a múzeumok tudós kiállításáiban is. Ez az állapot még legtöbb múzeumunkban korunkig tart, legfennebb a dolgok találása változott.

Közben azonban a társadalomnak a tudománnyal szemben támasztott követelményei megváltoztak, s célként az elzárkózás helyett a szolgálat bontakozott ki. Ezzel párhuzamosan a régészeti nyersanyag a mind tökéletesebb feltárás-technika következtében olyan követelmények-

kel lépett fel, amelyek irányát fentebb vázoltam. A mai erjedési folyamatban tehát a következő erők bontakoznak ki: 1. Az ásatások, amelyeknek eredeti célja csak anyagszaporítás volt, az élet teljességének nyersanyagát tárták fel, s így feldolgozásuk lassan ránő a régi elméletekre s lényegben új célkitűzéseket ad a kutatómunkának. 2. A munkásság, parasztság és értelmiség fokozatosan vagy forradalommal lép a régi társadalmi rend helyébe, s megjelenésük új igényeket támaszt a múlt kutatásával szemben. Ezek az igények szinte egybevágóan fedik a leletanyagból kikívánckozó új lehetőségeket.

E két egybehangzó tényező követelményei régen túlhaladták már a múzeum-rendezés mai állapotát. A múzeum tehát egy lépéssel ismét lemaradt az igények mögött. Ezt az egy szakasszal való lemaradást a kibontakozás minden eddig megismert lépésekor tapasztalhattuk. A kibontakozás ugyanis a következő szerkezetbe foglalható:

Gyűjtőszennvedély, magángyűjtemény, |→ spekulatív tudomány, |→ társadalmi nyomás, |→ közgyűjtemény, formális tudományos szemlélet |→ ásatások, társadalmi nyomás, tudományos haladás, |→ magángyűjtemények államosítása, az egyén és társadalom életének szerkezete. Ebben a sorozatban a következmény az előzményben előbb csak lappangva volt benne, majd a magában hordott ellentmondás eredményeként szükségyszerűen előzménye fölé terebélyesedett, s azt már csak mint nyersanyagot hordotta magában.

Ma ismét fordulóponton állunk, de az anyagból és a társadalmi mozgás irányából felismerhettük azokat az erőket, amelyek akarva, nem akarva érvényesülni fognak. A korszerű múzeum-rendezés feladata, hogy az ásatások természete által kényszerűen kijelölt utat kövesse, s ezzel egyúttal tökéletes egybehangelődést érjen el a korszerű társadalomnevelés és tudatosítás törekvéseivel. Ha ennek lehetősége, sőt követelménye nem lenne adva az anyagban, akkor a kutatónak lelkiismereti kötelessége lenne tiltakozni a társadalom kívülről jövő igényei ellen, így azonban örömmel kell azt fogadnia, mert az anyag követelte megújulás és a társadalom igényei fedik egymást: az egyik lehetőséget nyújt az élet egykori szerkezetének és időbeli változásának felismerésére, a másik pedig megköveteli ezt. Ebben a megvilágításban értékelhetjük csak igazán a szovjet múzeum-rendezés forradalmi újtását. Ott megtették azt a lépést, amivel mi még adósai vagyunk tudományunknak és társadalmunknak.

3.

Ezek szerint bárki arra a meggyőződésre juthatna, hogy a korszerű múzeum kérdése egyszerűen megoldható: nem kell mást tenni, mint a szovjet múzeumokban megismert rendezési elvet a Magyar Nemzeti Múzeumban alkalmazott korszerű kiállítás-technikai eszközökkel megvalósítani. Aki így gondolkodnék, alapjában véve közel járna az igazsághoz, de elhanyagolna olyan — látszólag nem is jelentős — tényezőket, amelyekben a valóság nyers feszítőereje lappang, s így kiaknázásuk még közelebb segít a célhoz. Ezek rendszeres megmutatásával akarom a helyesnek felismert múzeum-rendezés alapelveit felvázolni.

A múzeum a műveltség kibontakozásának tárgyi emlékeit őrzi s tárja a jelenkor embere elé. Műveltségünk három főalkotóelemének, az egyénnek, a társadalomnak és a természetnek állandó, de változó arányú egymásrahatásából épül. Az egyén, az élettani ember sajátos erőkötege azoknak a törvényeknek, amelyek más jellegű kötegekben a többi élőlényekben is megvannak. E sajátos voltának egyik jellegzetes tünete az, hogy a természetben nem élősdiként helyezkedik el, hanem eszközeivel a maga akaratát érvényesíti benne. A természet öntörvényű valóságát lappangó erőinek felfedezésével és kiaknázásával s benne eredetileg nem adott csoportosításával (pl. gőzgép) új, az embert szolgáló erovonalakba kényszeríti. Ez a tevékenysége azonban túlnő az egyén erején s szükségképpen létrehozza a szervezett munkát, a társadalmat. Világos, hogy a társadalom a természettel vívott harc mindenkori szintjének megfelelően alakul. E harc természetét pedig az eszközök fejlettsége szabja meg.

Műveltségünk három főtenyezője közül tehát egyik sem változatlan, hanem egymást állandóan alakítják, egymásból olyan erőket hoznak felszínre, amelyek természetét előre nem ismerik, s ezzel az élet állandó forrongás és erjedés képét ölti magára. Az egyénben lappangó sok lehetőség közül mindig az éppen szükséges tényezők kapnak erőre, míg a többi pihen vagy sorvad. A társadalmi szervezethez mindig olyan formát ölt, amilyent az ember-teremtette eszköz kikényszerít s végül az objektíven adott természet az ember számára mindig olyan erők összességét jelenti, amelyeket ebből az erőhálózathoz éppen a maga szolgálataiba állíthat, vagy még nem ismervén, de hatásában gátlást érezvén, le akar győzni.

Kérdés mármost, hogy a múzeum a maga tárgyi anyagával képes-e egyáltalán arra, hogy ennek az állandó erjedésnek dinamikáját s belső természetrajzát szemléltesse? Vagy pedig csak arra lenne kárhoytatva, hogy mintegy leltárszerűen sorakoztassa fel az idők mélyétől kezdve a harc eszközeit, nem tudván értelmezni, hogy azok miért és hogyan jöttek létre?

A feleletet műveltségünk természetrajzának fenti rövid elemzésében már meg is adtuk. A múzeumnak képesnek kell lennie e dinamikus kibontakozás szemléltetésére, mert éppen az az emléktanyag áll rendelkezésére, amelyben mintegy sűrítve található az egyén, a társadalom és a természet egymástformáló erőinek természete: az eszköz. A tárgyakban benne van készítőjük, az egyén, benne van a készítésükhöz szükséges munkaszervezethez, használatuk mikéntjéből pedig a tőle teremtett társadalmi rendre következtethetünk, s végül működésének meghatározása egyúttal tükrözi a természettel vívott harc állását is. A múzeum-rendezés feladata, hogy a régészeti leleteket ilyen értelmezésben — tehát eredeti értelmükben — állítsa ki. Egyszóval a tárgyakat mozdulatlan állapotserűségükből ismét munkává és folyamattá oldja fel.

A múzeum-rendezés nagy kérdése ezek után már csak a rendezés „hogyan“-ja marad.

Egy dolog eleve kétségtelen: a tárgyaknak kell megszólalniuk. Fel-

adatunk tehát elsősorban az kell legyen, hogy a tárgyat olyanképpen állítsuk be, hogy azok mintegy maguktól teregessék ki sorsukat és hatásukat. A magyarázó szövegeknek főmondatoknak kell lenniük, mert egyébként azt a hibát követnők el, hogy a tárgyat túlmagyaráznók és a szemlélő, ahelyett, hogy az egykori valóságot nézné, végigolvasná a múzeumot. A múzeum tehát nem léphet fel a könyv igényével. A „tárgy“ megnevezésben hiba lenne csak kézzel megfogható materiát érteni, múzeumi lelet a tárgyak összefüggésének ténye is. Tárgynak számítom tehát például a lelőhelyek térképét, vagy egy temető vagy telep helyszínrajzát s az ezek alapján készült helyreállításokat. Ezeket nem tekintem a megszólaltatás külső segédeszközeinek, éppenúgy tartozékai a kiállításnak akárcsak a nyílhegyek, sarlók, edények vagy kardok. Ezeket tudván vegyük sorra az egykori élet megszólaltatásának a múzeumrendezésben kiteljesíthető alapelveit. Először műveltségünk három főalkotóelemének megfelelően külön-külön tárgyalom a lehetőségeket.

1. A z e g y é n i m u n k a. Ennek bemutatását a kievi múzeumrendezés a lehető legjobban oldotta meg. Hozzátenni valóm nincsen, utalok e dolgozatra 1. részére, ahol ismertettem a megvalósítás módját. A nyersanyagtól a kész eszközig s onnan továbbmenve az eszköz működéséig nagyobb nehézség nélkül megszólaltatható a tárgy. E munka előfeltétele a tárgy mivoltának tudományos meghatározása. Ez nem mindig könnyű feladat, különösképpen akkor nem, ha csak főredek maradtak fenn belőle. A néprajzi anyaggal való egyeztetések következtében azonban mindegyre kevesebb lesz múzeumainkban az „ismeretlen rendeltetésű tárgy“ megjelölés.

2. A t á r s a d a l o m. Amint láttuk, ennek szemléltetésében a kievi múzeum rendezői nagyrészt külső segédeszközökhöz nyultak és a tudományos szocializmus nagy alkotóitól vett idézetekkel világítottak rá az osztálytagozódás létrejöttére és alakulására. Ez a megoldás csupán félmunka, mert törekednünk kell arra, hogy a leletekből hámozzuk ki a bennük lévő társadalmi tartalmat s a lehetőség szerint minden külső segédeszköz nélkül világítsuk meg a tárgyakon keresztül a társadalom szerkezetének alakulását. Ez a múzeum anyagszerűségének első következménye.

Első pillanatra lehetetlen feladatnak látszik, hogy az élettelen tárgyat mint a társadalmi alakulás létrehozóját e működése közben vetítsük a szemlélő elé. Két példán azonban megmutatom, hogy szerencsés leletekkel és korszerű tudományos felkészültséggel a társadalmi alakulás is szemléltethető.

A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának első termében két rézkori kettős sírt látunk üveg alatt. Mindkettőt földestől együtt emelték ki s hozták a múzeumba anélkül, hogy akár a csontokat, akár a mellékleteket elmozdították volna helyükről. Ideiktatom e két sírnak a múzeumi Vezető-ben adott rövid leírását:

„A. sír. Kettőssír Kiskőrösről, benne egy felnőtt férfi csontváza részfokossal és egy faedényt utánzó agyagedénnyel. A lábánál egy ifjú csontváza mellékletek nélkül. Ez utóbbi esetleg szolgálja lehetett a felnőtt férfinak.

B. sír. Két felnőtt nőnek közös sírja Bodrogkeresztúrról. A két csontvázat edények veszik körül. Az egyik nőnek derekán többsoros fűzér márványgyöngyökből és egy üreges aranykupocska a mellén. A másik nőnek nincsenek mellékletei. Ez utóbbi szolgálja lehetett a gazdagon ékesített nőnek.²

Ha a két ásatást a régi eljárás szerint végezték volna, ma a múzeumi kiállítás polcain néhány edény, gyöngy és ékszer képviselné az eredményt. Így azonban a két kettős sír a rabszolgaság kézzelfogható emléke lett. A múzeumi Vezető óvatos fogalmazásban csak „szolgát” említi, azonban világos, hogy az olyan szolga, akinek életével szabadon rendelkezik ura, vagy úrnője, nem más mint termelőeszköz: rabszolga. E két kiállított sír mindennél jobban tükrözi a javak egykori elosztását is. Ha csak tárgyakat emeltek volna ki a sírokból, akkor a rabszolgáról senki sem szerezhetett volna tudomást, hiszen semmi melléklete nem volt, márpedig a semmit kiállítani nem lehet.

Ez a példa tanúbizonyság amellett is, amit fentebb az ásatástechnika fokéletesedése által kényszerűen életrehívott új tudományos magatartásról mondtam s élesen példázza egyúttal múzeumi kiállításaink arisztokratikus jellegéről tett megállapításomat is.

A másik példát, amellyel az anyag által megszólaltatható társadalmi jelenségeket akarom bemutatni, a magyar honfoglalás korából veszem.

A honfoglaló magyar nép életének kutatása közben felismertem azt, hogy a temetőket nem úgy telepítették, amint az ma szokásban van. Nem a halálozás sorrendjében ásták egymásután a sírokat, hanem a temetők pontosan tükrözték az élők társadalmának rangsorát és szerkezetét. Honfoglalóink temetőiből a magyar nagycsalád rendszer minden apró mozzanatával együtt újjáalkotható.³ Például a bezdédi (Szabolcs m.) temetőben a leggazdagabb férfisír a középben található, tőle balra egyre szegényedő tartalommal férfisírok, jobbra pedig ugyanilyen jelleggel női sírok sorakoznak. A középső sír a nagycsalád fejének sírja, s mellette kaptak helyett a gyermekek, akik ebben a rendszerben nem a kiscsaládok tulajdonai, hanem a nagycsalád termelőközösségéé. A temető térképének értelmezett rajzához fűzött egy-két tómonddal rá lehet világítani arra, hogy a nagycsalád vérközösségen alapuló teljes vagyonszövetség volt, szigorú munkafelosztással. Ezzel egyszeriben értelmet kapnak azok a tarsolylemezecskék, szablyák, sarlók, tűzkövek, amelyekből egyébként nem csak a jószándékú szemlélő, de még a szakember sem tudott volna semmiféle következtetést levonni az egykori magyar társadalomra. Az értelmezett temetőtérképen keresztül a tárgyak (mint a nagycsalád rendszerben megengedett egyetlen magántulajdon emlékei) egyszerre életrekelnek, s a régi magyarság családi élete, termelőmunkájának szintje és szervezete megelevenedik a múzeumlátogató előtt. E távlatban értelmet nyer a szegény és gazdag sírok egész rendszere és a társadalmi tagozódás mikéntje.

² Vezető a régészeti gyűjteményekben. Bp., 1938. 14.

³ Vö. tőlem A honfoglaló magyar nép élete. Bp., 1944. II. fejezet

Nagy lehetőségek rejtőznek a telepek ásatásakor talált falvak rekonstruálásában is. A magyar temetkezésben felismert rend alapján nem kételkedem abban, hogy a telepek házai vagy sátrai sem véletlen összefüggésben kerültek egymás mellé, hanem társadalmi rangsor és a munka rendje szerint. Ebből a szempontból még nem történt semmiféle vizsgálat.

Nem szeretném, ha e néhány megoldás és lehetőség felvillantása azt az érzést sugallaná, hogy a társadalmi alakulásoknak a tárgyakon keresztül való szemléltetése már megoldott kérdés. Egyáltalában nem ez a helyzet, én csak azt igyekeztem bemutatni, hogy e dolgokat meg lehet oldani. Ehhez azonban szükséges, hogy a régészeti kutatómunka is korszerűsödjék. Ha példának okáért megvalósítanák a Szovjetben is azt a temető-értelmezési módszert, amelyet magam kezdettem el, beláthatatlan gazdagodást jelentene a nép- és társadalomtörténetre. Sokkal élesebben és megbízhatóbban látnók az őskortól kezdve a család és társadalom alakulását, s nem lennének kénytelenek minduntalan sejtésekkel és feltevésekkel dolgozni. Ugyanez vonatkozik természetesen a többi európai országokra is.

A korszerű múzeum-rendezés előfeltétele tehát a korszerű tudományos munka. Éppen ennek serkentése érdekében is szükségesnek látszik, hogy a múzeum-rendezéskor a társadalmi valóság szemléltetése első helyre kerüljön. Hiányos volna fogja ugyanis tudatosítani a rendezőkben és a kutatókban egyaránt a kutatás eredményeinek elégtelenségét. Amikor érezni fogják, hogy ezt a tételt képtelenek még megszólaltatni az anyagból — bár benne rejtőzik — s kénytelenek külső segédeszközhöz nyúlni, akkor e hiányérzet egymagában elegendő lesz arra, hogy az öncélú régészkedés helyett a társadalmi valóság kutatása s így a műveltség természetrajzának megismerése felé terelje a kutatót. A feladat tehát az, hogy bármilyen kezdetleges eszközökkel is, de a társadalom bemutatásának első helyet kell juttatni a kiállításokon.

A társadalom szerkezetének nem csupán a munka megszervezése az alapja, hanem az a kép, amelyet a mindenkori ember alkot magának a világban való helyzetéről. Egyszóval a világnézet vagy a vallás.

Kérdés az, hogy vajjon van-e mód arra, hogy ezt a tisztán eszmélésünkben jelentkező tényezőt a múzeumi tárgyakon keresztül érzékeltesük a kiállításokon? Ismét olyan feladat előtt állunk, amelyet eddig nem sikerült megoldani. Meggyőződésem azonban, hogy csak azért nem sikerült, mert e tétel tisztázásának szükséges volta fel sem merült a múzeum-rendezőkben. A lehetőségek bemutatására, sajnos, részben ismét a magam eredményeiből kell idéznem. Annak az egyszerű ténynek az érzékeltetése, hogy a család a másvilágon is ugyanolyan rendben s munkamegosztással marad együtt, mint az életben, már egymagában is világos képet ad, a honfoglalóknak a halál után való életről alkotott elképzeléséről. Ugyanerről a túlsó életről tanúskodnak a halottak mellé útravalóként rakott ennivalók is. Nem csak az edények formája a fontos tehát, hanem annak bemutatása is, hogy miért kerültek a sírokba. Még részletek megvilágítására is látok lehetőséget. A

honfoglalók szalmával kitömött lóbórt temettek ló helyett a sírokba.⁴ Ha ezt a tényt egy-két mellérakott fényképpel összevetem az altaji samánáldozatokkal s néhány tömonddal meg is magyarázom, akkor a sírokban látott lócsontokból a magyar samánhit emlékei válnak. Más példa: az őskorban gyakori volt a kuporodott helyzetben való temetés, ilyen helyzetbe csak úgy hozhatták a holttestet, ha összekötözték; ehhez járul még, hogy a lábfejeket töből gyakran lemetszették. Egyetlen monddal rá lehet világítani, hogy e szokások mélyében a visszatérő halottól való félelem lappang.⁵ Ismét más példa: maradtak fenn olyan ábrázolások is, amelyek egy-egy nép világképét elevenítik meg. Legutóbb például egy temesmegyei avar sírban találták meg egy csontégyel rajzában a világhegynek, az életfának, a napnak és holdnak, valamint az életfa körül legegyszó állatoknak rajzát.⁶ Néhány tömondat elegendő e világos rajz értelmezéséhez. A magyarázó szövegek alkalmazásakor az a fontos, hogy mindig valami bemutatott tárgyhoz kapcsolódjanak s inkább csak mintegy „bábáskodva“ a tárgyat segítsék a megszólalásban. Nem közölhetnek tehát olyan tartalmat, amelyet a szemlélő már a tárgyban is meg nem sejt, vagy a szöveg nyomán a tárgyban fel nem ismer.

Az egykori világfelfogás múzeumi szemléltetésére felhozott néhány példával ismét csak arra akartam rámutatni, hogy a megoldás lehetséges, de még nem valósult meg.

E lehetőségek felvetéséből azonban egy igen jelentős felismeréshez érkeztünk el, s a tudományos kutatás elmélyítése és a múzeum-rendezésre váró feladatok megoldása egyaránt azt követeli, hogy az ásatásokkor minél több sírt földestől együtt emeljünk ki s állítsunk ki a múzeumokban. A többi leletek csak mintegy terebélyesítői legyenek a sírokból megismert műveltség-foknak. A síroknak kell lenniük az anyag rendező középpontjainak s velük együtt a többretegű telepek metszeteinek kell kristályosodási pontul szolgálniuk. A környezetükből s összefüggéseikből kiszakított tárgyakból rendezett múzeumi kiállítás meg hamisítja a mult képét. Lehetetlen fel nem ismerni azt, hogy az anyaggyűjtés és kiállítás eme szervesen módjában, még ott lappang a tipoló-

⁴ László Gyula, A koronói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge: AHung. Bp., 1943. III. fejezet.

⁵ Hillebrand Jenő, A bodrogkeresztúri rézkori kultúra köre: AÉ. Uf. XLI, 53-4. — Ua., A pusztai svánházi korarézkori temető: AHung. Bp., 1929. 9. Az őskor-kutatásnak a természeti népek munkamódjából s eszközeiből levont gazdag következtetéseit részletes irodalommal ismerteti Roska Márton, Az ősrégészet kézikönyve. 1-II. Cluj-Kolozsvár, 1926-27. A régészet az embertanon kívül újabban a vegytani elemzések maradványainak elemzése szolgált eddig is váratlan meglepetésekkel [vö. B. Richthofen, Die Vor- und Frühgeschichtsforschung im neuen Deutschland. Berlin, 1937. 69. kk.] Sajnos, nálunk e téren még semmi sem történt.

⁶ A rajzot közölte A honfoglaló magyar nép 3. képén, részletes; feldolgozása előreláthatólag az Erdélyi Tudományos Intézet 1944. évi Évkönyvében vagy e folyóirat hasábjain jelenik meg.

giai szempont egyedül üdvözítő hite. Még azok a kutatók is öntudatlanul terhesek ezzel az avult örökséggel, akik egyébként tudományos munkáikban túlléptek e fokon.

A korszerű múzeum a maga elé tűzött célokat nem valósíthatja meg más célok szerint gyűjtött anyaggal. A kievi múzeumban tapasztalt hibák sem a múzeum rendezőinek elmaradottságából következtek, hanem egyszerűen képtelenek voltak az anyagba azokat az összefüggéseket belevetíteni, amely összefüggések a hiányos szempontú anyaggyűjtéskor vagy ásatáskor visszavonhatatlanul elpusztultak. Az anyag gyűjtésének mikéntjében is tudományos magatartás lappang s lehetetlen az új igények kikristályosítása az avult igényekkel gyűjtött s rendezett anyagból.

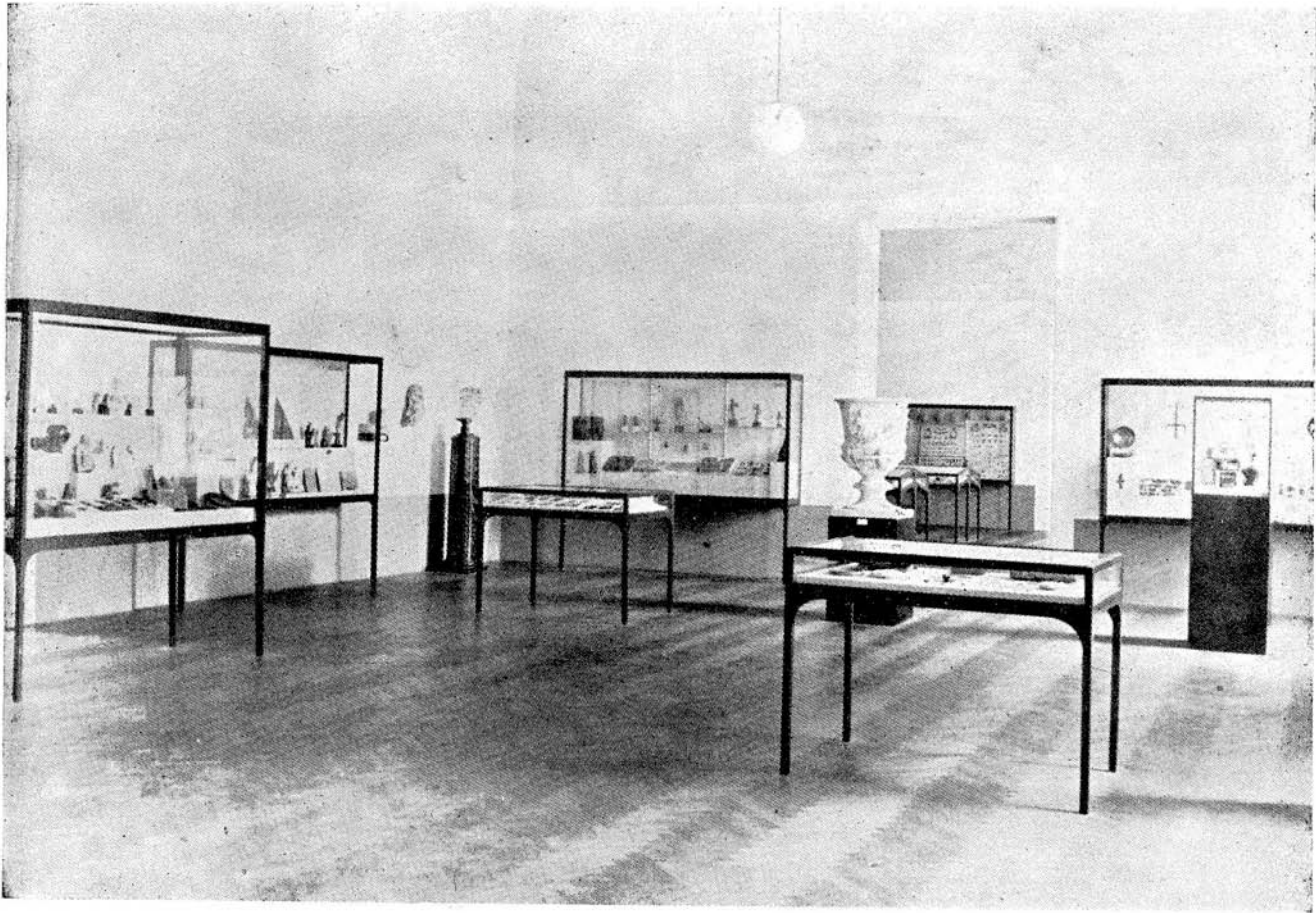
Ez a tény a tudományos munka és a múzeum-rendezés teljes forradalmasítását jelenti, de egyúttal arra a sajnálatos felismerésre vezet, hogy célkitűzéseink megvalósításához, épen mert az új ásatások hosszú időt igényelnek, esetleg évtizedek kellene. Addig, a felhasználható anyag gondos kiválogatásával is állandó megalkuvásokra s külső segéd-eszközök igénybevételére leszünk utalva.

c) A természettel való harc. Műveltségünk ötvözetének e harmadik alapanyagát sokkal könnyebb szemléltetnünk, mint az előző kettőt. Épen ezért csodálatos, hogy eddig jóformán kísérlet sem történt a munkaföldrajznak a kiállításokon való bemutatásra. Itt a következő lehetőségek valósíthatók meg:

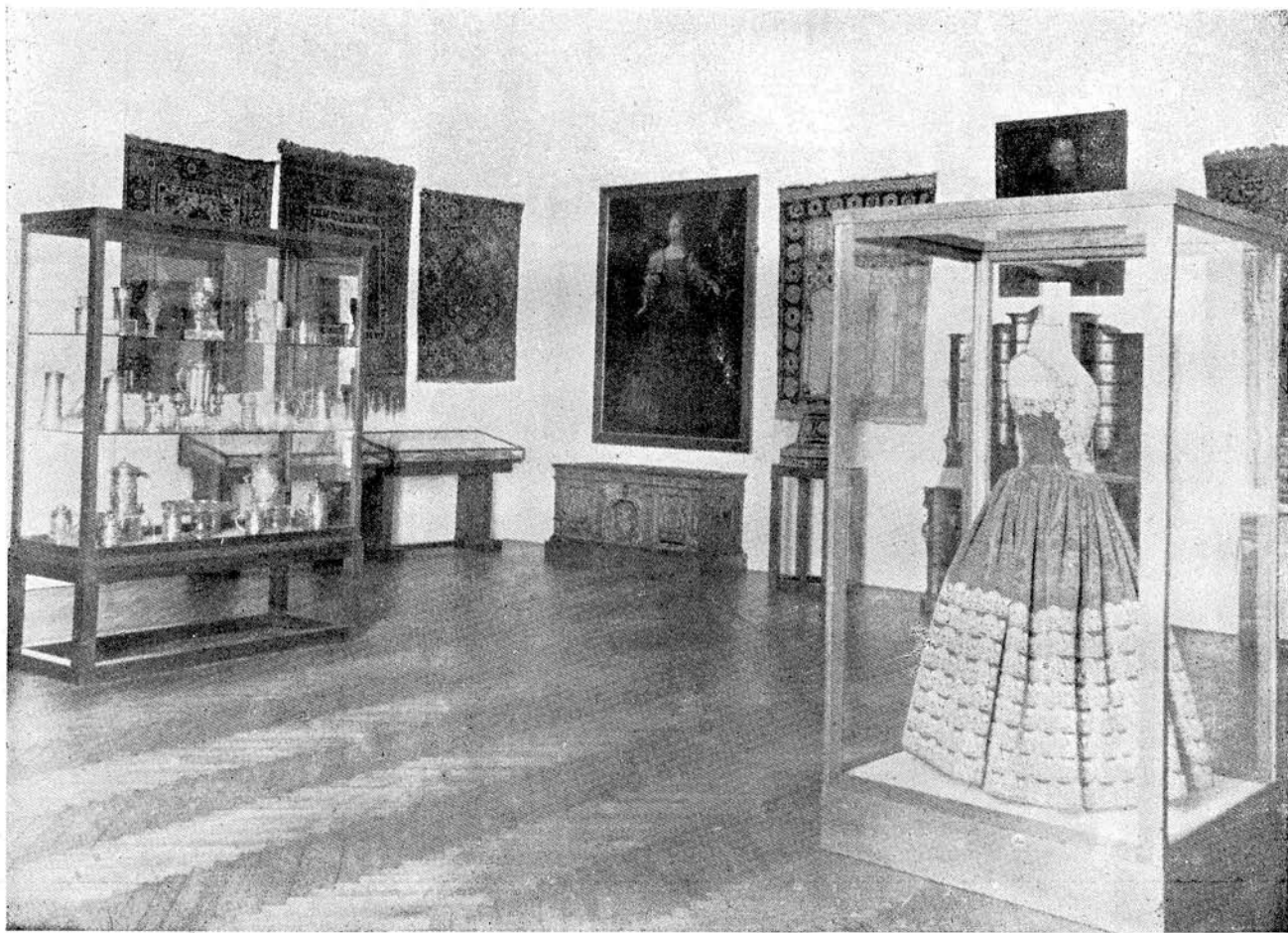
1. Az eszközök formájának fejlődését elsősorban az általuk legyőzendő nyersanyag ellenállásával kell értelmezni. Aszerint, hoy a nyersanyag törhető-e vagy hasítható, kemény-e vagy porlékony, alakulnak az eszközök keskeny-élesre, zömökre és tompára, stb.

2. A leletek elterjedésének térképezése, ha korokon keresztül dinamikusan valósítjuk meg, elevenen szemlélteti a föld, az erdő, a víz és az ember közt kifejlődött élet-halál harc lüktetését. Ezt a harcot az eszközök és a társadalom épen megvalósuló szintjén kell szemléltetnünk, mert e tényezők állandó ellenerőkkel formálják egymást. A leghelyesebb, ha ezt a feladatot egy-egy múzeum a maga természetes tájegységére (pl. nálunk Erdélyre) valósítja meg. Egy nemrégiben tett ilyenirányú kísérletem felment a dolgok részletezésétől.⁷ Az élettani embernek, az általa teremtett eszköznek s az azáltal kiformált munkaszervezetnek (társadalom) a természet öntörvényű erőivel folytatott küzdelme a múzeumi kiállítás egyik legmélyebb emberi tanulságát közvetítheti. A térképeket lehetőleg az egykorú növénytakarónak és vízrajzi helyzetnek megfelelően kell elkészíteni. Hiába való dolog lenne ugyanis a mai — a réginnél sokkal nagyobb területen lakott — térképre vetíteni a lelőhelyeket. A váltakozó eredményű harc belső okainak felfedését az egyéni és társadalmi kibontakozás fokában, valamint a népmozgalmakban találja meg a látogató. E lüktetés szemléltetéséhez nem elegendők csupán a dinamikus térképsorok, hanem szükséges minden korszak növényi és állati környezetének bemutatása is. Erre is alkalmat adnak a

⁷ EM. 1943:571—90 és Erd. Tud. Fü. 167. sz.

I. tábla. Részlet a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításáról

II. tábla. Részlet a Magyar Nemzeti Múzeum történelmi kiállításáról

leletek (pollenvizsgálat, állati csontmaradványok), az eredeti maradványok mellé helyezett rekonstrukciós rajzokkal elérhetjük azt, hogy a látogatók egykori környezetébe illeszthetik be a küzdő embert.

3. A természettel való harc eszköze a kereskedelem is. A föld felszínén, vagy mélyében egyenlőtlenül eloszló vagy termő javak kiegyenlítésének kényszere hozta létre. A kereskedelmi utak felvázolásában s a kereskedelem tényének műveltségalakító hatásában igen szép eredményeket ért el a régészet, s így ezeknek kiállítása (mindig a szóbanforgó tárgyi anyag bemutatásával) nem okoz különösebb nehézségeket. Ezzel kapcsolatban említem meg, hogy amiként helyesnek ismertük fel, az ember mindenkor növényi és állati környezetének megjelenítését, ugyanúgy szükségesnek tartjuk a kereskedelem mindenkor eszközének (csereeszköz vagy pénz) szemléltetését is. Elvben tehát helytelenítem a külön éremtári kiállításokat. E külön kiállítások egyetlen indoka az volt, hogy az éremtan külön képzést kívánó tudomány lett s így a múzeumokban külön szakember foglalkozott a leletekkel. Ámde ez a helyes, vagy helytelen, de mindenképen külső szempont nem lehet a műveltség egykorú emlékeinek szétbontója.

Számbavettük műveltségünk ötvözetének három főalkotóelemét s azok szemléltetési lehetőségeit. Kényszerű módon be kellett látnunk, hogy az „ötvözet“ kifejezés tényleg valóság, mert elvben mindegyik tárgy magában egyesíti a műveltség egész forrongó örökötégét. Egy baltában például az egyéni munka s annak előfeltételül szolgáló munka- és kereskedelmi szervezet épen úgy benne van, mint ahogyan alkalmazásának mikéntje magában rejti a legyőzendő természet eszközformáló erejét s egyúttal a társadalom szerveztségének azt a fokát, amelyik épen élni tud az eszközzel. Ha pedig ez a balta sírból került volna elő, akkor egyúttal vonatkozásokat tartalmaz egykori gazdáinak a másvilágról való hitéhez is, ha idegen áru a kereskedelemre is fényt vet.

Az is világossá lett, hogy műveltségünk ötvözete nem állandó jellegű, hanem állandó forrongásban s alakulásban van aszerint, hogy egyes tényezőinek határfoka milyen szinten kényszerül erőt kifejteni. Mindezeket tudván, a múzeumrendezés alapelveként állítottuk fel, hogy az állapotok egymásutánja helyett az állandó alakulásban-levést szemléltesse. Erre van is lehetősége, ha az eddig tárgyalt módszereken kívül, olyan egyetemes emberi tulajdonságokat is kiaknáz, amelyek segítségével szinte újraélteti a szemlélővel műveltségünk egész kibontakozását.

Ez a kibontakozás időben történt. A régi múzeum-rendezésnek az az alapelve tehát, hogy a leleteket időrendi sorba állítja feltétlenül helyes és megtartandó. Ennek az időrendnek azonban nemcsak a termek egymásutánjában kell megvalósulnia, hanem finomabb, szinte azt mondhatnám az ember lelki-élettani (pszichofizikai) adottságainak kiaknázásával megalkotott sorrendben is. Emlékeztárunk s képzetkapcsolásunk egyik legerősebb rendezője mozgásélményünk. A feladat tehát az, hogy a szemlélő mozgásélménye zökkenés-mentesen kövesse a műveltségét, egyik tárlótól a másikig a termék során keresztül. Az ő mozgásának folyamatába kell ágyazzuk a műveltség kibontakozásának ugyancsak időben és mozgásban megvalósuló valóságát. Ez, amint a

kievi példán tapasztalhattuk, csak korszerű múzeumépületben valósítható meg. A mozgásfolyamat tagolása ugyanis akkor szerves, ha a művelődés egyes nagy korszakait lehetőleg egy-egy teremben tárjuk fel, tehát egy másik terembe való lépés egyúttal a következő fejlődési fokra való lépést is jelenti.

Ismét nehéz kérdés a következő: a múzeum százezer évek emberének történetét sűrítí úgy össze, hogy a látogató két-három óra alatt, vagy egy délelőtti folyamán végigjárja a gyűjteményeket. A cél az, hogy ez alatt az idő alatt átélessük vele s tudatosítsuk benne embervoltának sarjadását mai egyéni és társadalmi énjéig. Ez a feladat a múzeum-rendezést az „objektív műalkotás“ fokára emeli s egy új eszmélés lehetőségeit nyitja meg, amelyet legtalálébban múzeumi-dramaturgia névvel illethetnék. A rendezőnek meg kell találnia a valóság csomópontjait, amelyekben mint a bergsoni dinamikus szkémában megkapja egy korszak hangsúlyát, úgyhogy az szinte önmagától bomlik aztán a rendezéskor alárendelt részletek felé. A rendezéskor ezeket a csomópontokat kell sugalló (szuggesztív) módon kiemelnie. A múzeum-rendezés lényege nyersanyagában is azonos a dráma rendezésével és lényegével. A történelem menete ugyanis az, hogy időben mindig közelebb tart a mai emberhez, a rendezés feladata pedig az, hogy a szemlélő a mához elérve egyszerre tisztán lássa saját helyzetét, amely eddig csak homályos felismerésként lappangott benne. Ezt a fokozódó feszültséget olyan módon kell létrehozni, hogy a feszültség létrejötté sűrítve megismételje a műveltség létrejöttét, s ellentmondásokkal teli erőkötégének belső tartalmát. Ez az összeütközéseken keresztül magára ismerés gyökerében rokon a dráma felépítésével.

Eddigelé a múzeum-rendezés ilyenfajta követelménye még nem vetődött fel, úgyhogy e rendezési elvet (amelynek messzemenően fel kell használnia a lélektan eredményeit) nem taglalhatom tovább. Amíg jól-rosszul meg nem valósul s a tapasztalat nem csiszolja ki e nyers felismerést módszerré, felesleges tovább kutatni természetét, ez ugyanis igazában csak a megvalósítás akadályai közt bontakozhatik ki.

Ami aztán a rendezés technikai megjelenítését illeti, teljes mértékben helyesnek tartom azokat a módszereket, amelyeket a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti és történeti kiállításakor használtunk (I—II. tábla). A szekrények szerkesztésében a használatkor több apró hibát figyelhetünk meg, ezek javítása azonban csupán műszaki tennivaló. Felmerül azonban az a kérdés, hogy a világosság-követelte leletrostálás nem rejti-e magában ismét annak a veszélyét, hogy a kiállítás arisztokratikus jellegű lesz. Az eddigi megvalósítása ugyan jórészt már kizárja ezt a veszélyt, de a teljes anyag megmutatásának helyes elve mégis teret követel magának. Ezt a következőképpen oldhatjuk meg. Az állandónak tervezett kiállítás mellett, amely a kezdettől a jelenig felöleli az emlékanyagot, időszakos kiállításokat is kell szervezni. Ezek egy-egy korszak teljes emlékanyagát mutatnák be s ilyen alkalmakkor az állandó kiállítás termeiben feliratokkal hívnák fel a figyelmet arra, hogy az ott látható alapvonalak teljes bizonyító anyagának megtekintésére is mód van. Ezek az időszakos kiállítások mutatnák be egy-egy újabb ásatás

eredményeit is. Megnyitásukkor a napisajtóban részletes ismertetések volnának közzéadva. A sajtó bekapcsolódásának és a szélesebb alapú népművelésnek igen jól bevált módját alkalmazzák a nyugati múzeumok „a hónap műtárgya” intézményében. Ezt úgy valósították meg, hogy a gyűjteménynek egy-egy kiváló darabját a múzeum előcsarnokában közszemlére tették, minden hónapban váltva. Ilyenkor a hónap elején a napilapok részletesen ismertetik a tárgy jelentőségét. Egy ilyen kiemelt tárgynál azután nincsen akadály annak, hogy részletes feliratok magyarázzák a tárgyban sűrűsödő emberi tartalmat, s módot nyújtsanak ezáltal a magasfokú önművelésre. Egy évben tizenkét kiemelt tárgyon keresztül ismerhetné meg a művelődni vágyó emberségének, népének és földjének múltját. Előnye ennek az intézménynek az is, hogy nem veszi igénybe a múzeum egész személyzetét, s így olyan időben is hozzáférhető, amikor a munkahelyeken a munka véget ért. Ezáltal a munkaszünetnapokon agyonzsúfolt s így rosszul szemlélhető kiállítások helyett délutáni szabadidejét is önművelődésre használhatja a dolgozó. Ezt az alkalmat használom fel arra, hogy feltárjam a korszerű múzeum egyik legfontosabb követelményét. Minden jószándék kárba vesz, ha a gyűjteményeket olyankor tartjuk csak nyitva, amikor a dolgozó ember nem ér rá látogatni. A helyes az lenne, hogy hetenként legalább háromszor délután, vasárnap pedig egész nap legyenek nyitva a gyűjtemények. Ez csupán a világítás és a helyes munkabeosztás kérdése.

*

A múzeum-rendezés tehát forradalmi újjászületés felé tart. Pontosabban kifejezve, a régi kereteket szétfeszítő erők még csak kevés helyen tudatosodtak, ám ezek törvényszerűen előbb-utóbb felszínre törnek. Amint láttuk, ezeket az erőket az ásatások korszerűsödése s a társadalom érdeklődésének a tudományos kutatómunkában is megvalósuló irányvonalai, egymással szinte párhuzamosan működve szabadították fel. Nem véletlen tehát, hogy a múzeum forradalma és a társadalom forradalma egyidejű és egyirányú. A cél mindkettőben a teljes ember megmutatása, tudatosítása és felszabadítása.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Megindította György Lajos

Szerkeszti Szabó T. Attila

Az EME kiadása

12. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban (1 hasonmással) — 2.—
14. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. év — 1.50
17. György Lajos: Egy állítólagos Pancsa-tantra-származék irodalmunkban — 1.50
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyvei — 1.50
22. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — 1.50
23. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egylet problémái — 1.50
26. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — 1.50
28. Biró Vencl: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházegyében — 1.50
31. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év — 1.50
33. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye — 1.50
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe — 1.50
37. Kántor Lajos: Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egylet megalakítása érdekében — 1.50
42. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben — 2.50
54. György Lajos: Magyar anekdotáink Nyazreddin-kapcsolatai — 1.50
55. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795—1855) (12 képpel) — 4.—
57. Tavasz Sándor: A lét és valóság — 2.—
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez (1 térképvázlattal) — 2.—
60. Veress Endre: A történetőr Báthory István király (3 képpel) — 2.50
63. Biró József: A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blaumann (7 képpel) — 2.—
65. Janesó Elemér: Az irodalomtörténet-írás legújabb irányvai — 1.50
76. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban — 1.20
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934. év — 2.—
81. György Lajos: Anyanyelvünk védelme — 1.20
82. Grandpierre Edít: A kolozsvári Szent Mihály-templom története (34 képpel) — 2.50
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk — 2.—
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év — 1.20
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időségi sajtótermékek címjegyzéke — 2.—
92. Janesó Elemér: Nyelv és társadalom — 1.50
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1936. év — 2.—
96. Kántor Lajos: Czegei gróf Wass Ottília, az Erdélyi Múzeum-Egylet nagy jótévedője (4 képpel) — 2.—
98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete (5 képpel) — 2.—
100. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága (1 képpel) — 1.20
101. Szabó T. Attila: Dés helynevei (2 térképvázlattal) — 2.—
102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1937. év — 2.—
104. Szabó T. Attila: Bábonytörténete és települése (68 képpel) — 4.—
105. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874—1937) — 2.—
106. Fábrián Béla: Nagykend helynevei — 1.—
107. Herepei János és Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez I. Fatemplomok és haranglábak — 2.—
108. Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. II. Székelykapuk és fazárak — 1.20
112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év — 2.—
114. Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtokok jobbágságának szolgáltatása és adózása (1640—1690) — 2.—
115. Nagy Géza: Geleji Katona István személyisége levelei alapján — 1.20
116. Kántor Lajos: Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egylet és az Astra megalakulásában és korai működésében — 1.50
118. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat — 1.—
119. Balogh Artúr: A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege — 1.20
120. György Lajos: A magyar nábob — 1.50
121. K. Sebestyén József: A Cenk-hegyi Brassovia vár temploma (11 képpel) — 1.50
122. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1939. év — 2.—
123. Szabó T. Attila: Újabb adatok és pólások kéziratoss énekeskönyveink és verses kézírataink könyvésztetéhez — 1.50
124. Ady László: Magyarokpus helynevei (1 térképvázlattal) — 2.—
125. Nyárády E. Gyula: Kolozsvár környékének mocsárvilága (12 képpel és térképpel) — 2.50
126. K. Sebestyén József: Régi székely népi eredetű műemlékeink (20 képpel) — 1.80
127. Biró Vencl: Gr. Baththyány Ignác (1741—1798) (1 képpel) — 1.—
129. Ferenczi István: Régészeti megfigyelések a limes dacicus északnyugati szakaszán (12 képpel) — 4.—
130. Herepei János: A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói — 2.50
132. Tóth Zoltán: Iorga Miklós és a székelyek román származásának tanu — 2.—
133. Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának multja és feladatai — 2.—
136. Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csángói magyarokról — 2.50
138. Imreh Barna: Mezőbánd helynevei — 3.—
139. Mikó Imre: A törvényhozói összeférhetetlenség — 2.—
141. Entz Géza: A dési református templom (20 képpel) — 2.50
142. Tolnai Gábor: Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító — 1.—
144. Nagy Géza: Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban — 1.50
146. Kelemen Lajos: Radnótfája története — 1.—
147. Szabó T. Attila: Dés települése és lakossága — 2.—
149. Németh Gyula: Kőrösi Csoma Sándor leiki alkata és fejlődése (1 képpel) — 2.50
150. Entz Géza: Szolnok-Doboka középkori műemlékei (9 képpel) — 3.—
154. Vita Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben és 1941-ben — 1.50
156. Gazda Ferenc: Gr. Kemény József és Mike Sándor levelezése — 2.50

157. Makkai László: Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben .. 2.—	178. Vita Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1912-ben .. 2.—
158. Vita Zsigmond: A Bethlen kollegiumi színjátszás a XVII. és XVIII. században .. 1.50	179. Palotay Gertrud: A szolnokdobokai Szék magyar himnuszai (68 képpel) .. 12.—
159. Palotay Gertrud—Szabó T. Attila: Mezőségi magyar himnuszok (137 képpel) .. 12.—	180. Márton Gyula: Ördöngösfüzes helynevei (1 térképvázlattal) .. 3.50
161. Borbély Andor: Erdélyi városok képeskönyve (22 képpel) .. 8.—	181. Szabó T. Attila—Gálffy Mózes—Márton Gyula: Huszonöt lap Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképéből (26 térképlappal) .. 9.—
163. Cs. Bogáts Dénes: Háromszéki oklevél-szójegyzék .. 12.—	182. M. Nagy Ottó: Gyarmathi Sámuel élete és munkássága (2 képpel) .. 10.—
165. Ferenyei István: Csikkarcfalvi régiségek .. 1.50	183. Bónis György: Hagyomány és haladás az erdélyi jog fejlődésében .. 2.—
166. Herepei János: Scholabeli állapotok Apáczai Kolozsvárra jövétele előtt (4 képpel) .. 2.50	184. Venczel József: A volt határőrezredek vagyonának sorsa .. 2.—
167. László Gyula: Erdély településtörténetének vázlatja Szent István koráig (4 színes térképvázlattal) .. 3.—	185. Balogh Artúr: Hűtlenségi per országgyűlési beszéd miatt .. 2.50
168. Nagy Jenő: Lakodalom a kalotaszegi Magyarvalkón .. 2.—	186. Balogh Jolán: Pákel Lajos rajza Kolozsvár építészeti emlékeiről (31 képpel) .. 6.—
169. Mozsolies Amália: A magyarországi bronzkor kronológiájáról .. 4.—	187. Guoth Kálmán: Eszmény és valóság Árpád-kori királylegendáinkban .. 6.—
170. Vita Zsigmond: A nagyenyedi Bethlenkollegium ifjúságának irodalmi törekvései a reform-korszak kezdetén .. 2.50	188. Kovács Ágnes: A kalotaszegi Kefesd mesekincse .. 5.—
171. Mikees László: A moldvai katolikusok 1646—47. évi összeírása (6 térképvázlattal) .. 12.—	189. Tárkány-Szűcs Ernő: A juhartás népi jogszabályai Bálványosváraiban .. 2.50
172. Jakab Antal: Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században .. 2.50	190. Mikees László: Új erdélyi tudomány .. 3.50
173. Kristóf György: Reményik Sándor .. 2.—	191. Buza László: A Szocialista Szövető Köztársaságok Uniója mint összetett állam .. 6.—
174. Makkai Ernő: Sipos Pál és Kazinczy Ferenc .. 3.—	192. Bíró Vencel: A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században .. 4.50
175. Méri István: Középkori temetőink feltárás módjáról (8 képpel) .. 4.—	193. † Gergely Béla—Szabó T. Attila: A szolnokdobokai Töki völgy helynevei .. 10.—
176. Nagy Jenő: Család-, gúny- és ragadványnevek a kalotaszegi Magyarvalkón .. 2.—	194. Jakó Zsigmond: Az elpusztult települések kutatása .. 4.—
177. Zsákó Gyula: Egy XVIII. századi torockói napló (2 képpel) .. 2.50	195. Faragó József: A »Remény« harmadik kötetének kéziratja .. 3.—
	196. László Gyula: A korszerű régészeti múzeum (Tanulmányok a kiev Történelmi Múzeum kiállításáról. 2 képpel) .. 5.—

A felsorolásból kihagyott számok elfogytak.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET JOG-, KÖZGAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK ÉRTEKEZÉSEI

1. Csekei István: Tehető-e a közigazgatási intézkedéssel kivételt a miniszter saját rendelete alól? .. 1.—
2. Buza László: A közjog és a magánjog fogalmi elhatárolásának kérdése. — Vitéz Moór Gyula: Az állam joga és a magánosok joga .. 2.50
3. Schneller Károly: Szörványok és szigetek sorsa Kolozs vármegyében .. 4.50
4. Osizmadia Andor: Szociálpolitika a reformkor Kolozsváron .. 2.50
5. Kiss Mór: A római jogi gyakorlatok jelentősége a jogi oktatásban. — Személyi Kálmán: Vétkezségi fokozatok értékelése a római jogban .. 2.—
6. Magyar Zoltán: A hivatásos közszolgálat megoldatlan kérdései .. 1.50
7. Buza László: A büntetés kérdése a nemzetközi jogban .. 5.—

AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM LEVÉLTÁRÁNAK KIADVÁNYAI

Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai .. 2.—
Jakó Zsigmond: Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1912. évi működéséről .. 1.—
Jakó Zsigmond: Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1913. évi működéséről .. 2.—
Jakó Zsigmond—Valentiny Antal: A torockószentgyörgyi Thorotzkay-család levéltára (Két oklevél-hasonmással és egy térképpel) .. 4.—

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatalában
Kolozsvár, Király-utca 14.